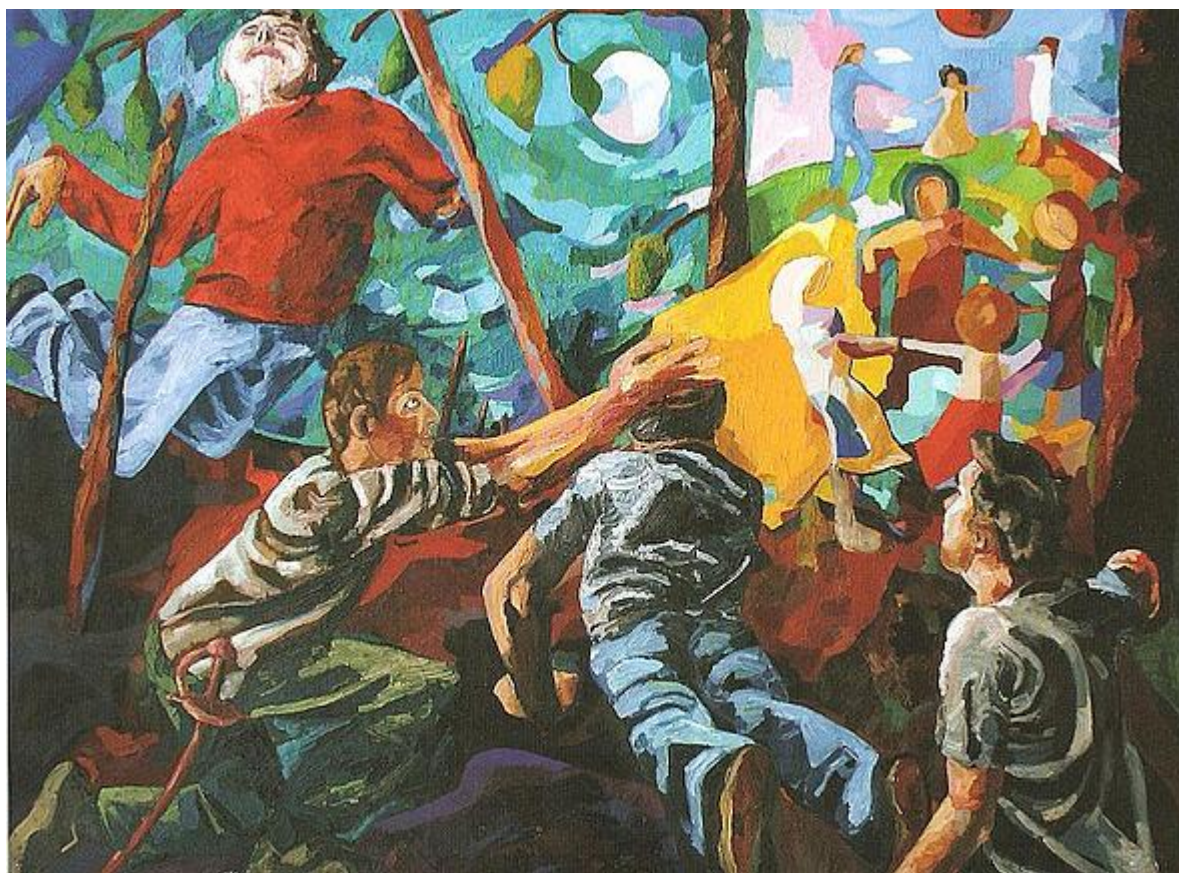

Matthias Laurenz Gräff. „Der Weg zurück (Nach Erich Maria Remarque)“, 2006

Každý z nich založil svou literární slávu knihou, ve které zpracoval zkušenosti z války. Ernst Jünger v roce 1920 knihou *In Stahlgewittern* (V ocelových bouřích) a Erich Maria Remarque v letech 1928 až 1929 románem *Na západní frontě klid*.

Obě se na prožitek války zaměřují z rozdílné perspektivy: Jünger jej líčí z pohledu odvážného frontového důstojníka, jehož jednání přímo schválil císař udělením nejvyššího řádu Za zásluhy (*Pour le Mérite*) – a v přepracováních z dvacátých let se zesílenou heroizující a estetizující tendencí; Remarque zpětně pohlíží na generaci, kterou válka vytrhla z prostředí domova a připravila jí o mládí, takže se v poválečné době nedokázala uplatnit.

Oba spisovatelé hledali odpověď na otázku po smyslu války, před kterou jejich generaci válka postavila.

Remarqueova kniha na ni hned odpovídá, ba jako taková vznikla. Vypráví totiž o těch, které válka zničila, i když jejím střelám a střepinám unikli. Jünger na tuto otázku vznesenou v „ocelových bouřích“ odpovídá až během dvacátých let knížkou *Der Kampf als inneres*

Erlebnis (Boj jako vnitřní zážitek): „není nic posvátnějšího než bojující a obětující se člověk“ a radikální publicistickou přípravou heroické doby, jejímiž nositeli jsou muži zocelení válkou.

Nesmíme ovšem zapomenout, že Jünger napsal deník s líčeními, která sice byla upravena, ale přesto byla autentická, zatímco Remarque napsal román, který si dělá právo na **fiktivní** autentičnost, tedy literární přenosnost, příkladnost. Proto je možné Jüngerův postoj k válce bezprostředně vyčíst z jeho textu, kdežto Remarqueův postoj lze z jeho textu odhadnout jen nepřímo.

Na dvou krátkých pasážích si ukažme, v čem se obě díla liší. U Jüngera v kapitole „Zahájení letní ofenzívy“ čteme:

Ted' jsme se během, provázeným svištěním střel, blížili k vlastnímu zákopu. Před naším zátarasem už kulky hvízdaly tak, že jsem musel skočit do drátů před vodou naplněnou jámou po mině. Houpal jsem se na chvějícím se ostnatém drátě nad vodní hladinou a se smíšenými pocity poslouchal, jak nade mnou jak roj divých včel bzučí projektily a sledoval, jak se zařezávají do svahu jícnu. Až za půl hodiny, když se palba ztišila, jsem se přes zátaras šťastně přehoupl a radostně pozdravován svými muži skočil do zákopu... Radost ze šťastného konce měli všichni a jen litovali, že vytoužený zajatec nám i tentokrát unikl... Tato krátká sportovní vzrušení však byla dobrým prostředkem k posílení mysli a k narušení jednotvárnosti pobytu v zákopu.

Také Remarque líčí ústup:

Běžíme nazpátek, strháváme drátěné překážky do zákopu a za sebe házíme odjištěné ruční granáty; zajišťují nám ohnivý ústup. Z nejbližšího stanoviště střílí kulomety. – Stala se z nás nebezpečná zvířata. Nebojujeme, bráníme se před zničením. Neházíme granáty proti lidem, co o tom víme v tom okamžiku, za námi se žene s rukama a helmami smrt, poprvé po třech dnech se jí můžeme bránit, máme šílenou odvahu, už bezmocně neležíme v očekávání na popravišti, můžeme ničit a zabíjet, zachraňovat kolem sebe a mstít.

Obojí jako úryvky z líčení ústupových bojů. U Jüngera převládá vyprávěcí „já“, přes smrtící překážky se přitom pohybuje téměř v tanci, kulky, které mu bzučí nad hlavou, v něm vyvolávají pouze „smíšené pocity“. Pak se všichni veselí, ale zároveň i smutní, že se nezmocnili „vytouženého zajatce“ – vše berou jako sportovní cvičení, vítanou změnu při nudě, jakou při pobytu v zákopu zažívají.

U Remarquea se nesetkáme se zvládnutím situace, ale s rozhořčeným bojem proti hrozící záhubě. V každé větě převládá „my“, hrdinské „já“ tu žádnou zvláštní úlohu nehraje. Jde o boj

o existenci živých, které válka násilím přivedla na popraviště: „nebezpečná zvířata“ se brání tomu, aby byla zabita; zde ani na žádném jiném místě Remarqueovy knihy se nevyskytne představa, že by boj mohl být věcí sportu, nebo dokonce vítanou změnou.

Někdo by snad mohl namítnout, že Jünger píše konkrétně jako frontový důstojník, avšak Remarque jako spisovatel sděluje zkušenost jedné generace pouze ve svém výkladu. O to ale právě jde: o rozdíl v postoji k válce, o vědomí, s nímž se zpracovává hrůza, utrpení, smrt – jako bezprostřední zkušenost nebo jako literární představa. K tomu si uveďme dva další citáty.

U Remarquea:

Vidíme žít lidi, kterým chybí lebka; vidíme utíkat vojáky, kteří mají utržené obě nohy; klopýtají na roztržitých pahýlech až k nejbližší jámě; svobodník se plazí dva kilometry po rukou a táhne za sebou nohy s roztržitými koleny; jiný jde k obvazišti a rukama pevně svírá břicha, z něhož vylézají střeva; vidíme lidi bez úst, bez spodní čelisti, bez obličeje; nacházíme kohosi, kdo zuby dvě hodiny svírá tepny na ruce, aby nevykrvácel, slunce zachází, přichází noc; granáty sviští, život končí.

Jünger v roce 1925 vložil do knihy *In Stahlgewittern* (V ocelových bouřích) pasáž, která není napsána na základě bezprostředního pozorování, ale autor v ní uvažuje o chování tváří v tvář hrůzám a smrti:

Hrůzy přece také patřily k tomu, co nás tak neodolatelně vtáhlo do války. Dlouhá doba pořádku a zákona, jakou měla za sebou naše generace, vyvolává skutečně nenasytný hlad po něčem neobvyklém... A teď jsme při pohledu na hrůzy měli pocit, který se dá velmi těžko popsat... Proto jsme na tyto věci, které jsme dosud nikdy neviděli a nemohli jsme pochopit jejich smysl, museli stále znovu zírat – byly pro nás úplně nezvyklé. Jako ve snu, v zahradě plné zvláštních rostlin jsme kráčeli po půdě poseté všude mrtvými s vymknutými končetinami, zkřivenými obličeji a strašlivě zbarvenými, rozkládajícími se těly. Teprve později jsme mohli jasně poznat, co nás obklopovalo. A nakonec jsme si na hrůzy tak zvykli, že když jsme za ochranným náspem nebo v zákopu narazili na mrtvého, vyvolal v nás tento obraz pouze myšlenku: „mrtvola,“ jak bychom si asi jinak pomysleli „kámen“ nebo „strom“.

Stěží si lze představit více protikladné postoje k válce než ty, které jsou zřejmé z obou textových ukázek. Zatímco Remarque svým realistickým líčením konkrétních druhů zranění evokuje hrůzu a jednotlivé vojáky staví přímo před čtenáře jako trpící nebo umírající lidi, Jünger od umírání, smrti a mrtvých vědomě vytváří estetizující odstup, jenž má vojákovi

pomoci, aby si na styk s hrůzami zvykl, aby je mohl snést.

Jüngerova estetizace hrůzy je útěk před banální, a svou banalitou tím hroznější skutečností; je to i forma jejího potlačení; pomocí estetizace si na hrůzu zvyká i čtenář. Naproti tomu Remarque hrůzu dramatizuje, aby toto potlačení, tehdy zřejmě všeobecné, dostal do denního vědomí a odhalil příčiny „zničení jedné generace“, jeho generace, k němuž podle jeho názoru válka přispěla.

Je to totiž tatáž, **jejich** generace, o které se mluví u Remarquea stejně jako v následující Jüngerově pasáži z *Kampf als inneres Erlebnis* (Boj jako vnitřní zážitek), kde však již nehovoří bojovný velitel úderného oddílu, ale nacionální mluvčí oněch „válečníků naší generace“, kteří chtěli prožívat cosi mimořádného a pak se stali „nádéníky hrůz“, jsou však „zocelení“, což – podle Jüngera – znamená „**my** z toho vyšli, abychom převzali budoucnost“:

Vytesali jsme novou tvářnost země. To je nový člověk, úderný průkopník, výkvět střední Evropy. Je to úplně nová rasa, chytrá, silná a plná odhodlání. Co se tady v boji projevuje jako fenomén, bude zítra osou, kolem níž se stále rychleji a rychleji roztočí život.

O tom všem Remarqueova kniha neví nic. Tím víc však ví o „hrůze, kterou všichni prožili, o zoufalém, často surovém pudu sebezáchovy, o houževnaté síle života, který chce prostě přežít“, jak se Remarque roku 1929 vyjádřil v jednom interview.

Proto Remarqueova kniha nechce vědět ani o „skutečných příčinách války“, jimiž podle komunistů byly „politicko-ekonomické předpoklady buržoazní a kapitalistické společenské soustavy“, kterou lze odstranit jedině jejím „násilným svržením“. Tak to v tomtéž roce, 1929, alespoň stálo v listu *Rote Fahne* (Rudá vlajka), v recenzi románu *Na západní frontě klid*, která končí větou: „Tato kniha, napsaná skvělým, strhujícím způsobem, mlčí – a to je její veliká vina – o nové generaci.“

Nacionálové i komunisté vyhlašovali válečnou generaci za novou a propagovali její právo uplatnit se jakožto tvůrkyně nového pořádku. Remarque nechtěl mít s oběma směry cokoli společného, avšak trval na tom, co ještě v roce 1962 nazýval „militantním pacifismem“. Koncem dvacátých let pro něj jistě nebyla nejvhodnější doba, přesto obrovský komerční úspěch románu *Na západní frontě klid* naznačuje, že mnoho lidí si takový projev porozumění pro „generaci, jíž více než jakékoli jiné dělalo potíže najít po čtyřech letech smrti, boje a hrůzy,“ jak Remarque v devětadvacátém napsal anglickému generálu Ianu Hamiltonovi, „svou cestu do mírových oblastí práce a pokroku“, potají přálo.

Náklad do roku 1930 dosáhl milionu výtisků a v tomtéž roce byl v USA zfilmován. (Ostatně dodnes prý celosvětový náklad v devětapadesáti zemích přesáhl dvanáct milionů výtisků.)

Teprve obrovský komerční úspěch způsobil, že se z románu *Na západní frontě klid*, jenž chtěl

být vysloveně nepolitickým vyličením prožitku války, stalo politikum. Komunisté tak haněli Remarqueův pacifismus jakožto „nejstrašnější lež o vině na válce“ a samo sebou v knize postrádali svůj „stranický postoj a činnost“. Jeden hrabě, stoupenec poraženého císařství, v listu německé šlechty (*Deutsches Adelsblatt*) zase vytýkal, že „úplně chybí krásné a povznášející události“ a kniha „neslýchaným způsobem podporuje pacifistického ducha“. Nacionální socialista Hans Zöberlein, účastník mnichovského puče, bývalý pěšák a nositel vysokých vyznamenání, ve *Völkischer Beobachter* hanlivě poznamenal, že Remarque sice „z fronty nezná ani ty nejobyčejnější věci s výjimkou latríny“, ale tu že zato zná výborně a z knihy, jež je „jásavou omluvou všech dezertérů, přeběhlíků a ulejšáků“ se line „pouze zápach z rozkladu dávno potlačovaných charakterů, takže je jako druhá rána dýkou frontě do zad a její postoj k padlým je totéž, co zneužívání mrtvol“. Doma knize neprosperovalo, že se jí tak chopili ve vítězných mocnostech v čele s USA, jimž válečné půjčky, kořisti a zbrojní výroba vynesly nebývalou konjunkturu „zlatých dvacátých“. V prosinci 1930 tak nacionální socialisté a jiní nacionálové protestovali proti německé premiéře hollywoodského filmu *Na západní frontě klid* v Berlíně a po týdnu opravdu dosáhli toho, že nejvyšší státní zkušebna filmů jeho další promítání zakázala s tím, že snímek ohrožuje dobré jméno Německa...

Až do té doby Remarque do prudkých sporů o svou knihu přímo nezasáhl. Místo toho zformuloval jinou, velmi obšírnou odpověď – román *Cesta zpátky*. V něm ukázal, co mínil tím, že válka mladou generaci, které vzala mládí, zničila. Kvintesence této odpovědi zněla: „Odkazem mrtvých není msta, ale: Už nikdy nechceme válku.“ Touto větou končilo Remarqueovo prohlášení, přečtené během protestní akce Ligy pro lidská práva proti zákazu filmu v lednu 1931. Mluvili na ní rovněž Käthe Kollwitzová, Carl Zuckmayer a Heinrich Mann a byly předneseny příspěvky Alberta Einsteina, Arnolda Zweiga, Kurta Tucholskyho a jiných. Remarque v tomto svém dlouho očekávaném prohlášení mimo jiné uvádí:

Dlouho jsem hledal vysvětlení, jak je možné, že lidé, kteří válku zakusili, mohou mít již dnes, o dvanáct let později, na skutečnost války zcela odlišný názor. I nejstrašlivější zážitky mají následkem faktu, že je nutno je překonávat, nepochybně ještě cosi z lesku heroického dobrodružství. Nikdo nebude moci zlehčovat ohromný výkon německých vojáků a ani to nebude chtít. Nicméně s veškerou rozhodností je nutno postavit se proti tomu, že teď se vzpomínka na tento výkon využívá jednostranně, válka se oslavuje a nesmírné útrapy, které způsobila, se zlehčují.

Když Remarque psal tato slova, Ernst Jünger hojně publikoval v různých konzervativně-revolučních, nacionálně bolševických a nacionálně socialistických listech. A právě vyšel jeho spis *Die totale Mobilmachung* (Totální mobilizace), jenž je ve všem opakem Remarqueových názorů a mnohem blíží atmosféře začínající napětím opět jiskřit. Remarqueovi ovšem slouží ke cti, že ačkoli všechno, co Jünger jako spisovatel a publicista ve dvacátých letech dělal, stálo v naprostém protikladu k němu, v malé souborné recenzi různých titulů označil jeho knihu *In Stahlgewittern* za „precizní, vážnou, silnou a velkolepou“. Kritik Günter Blöcker dokonce míní, že nelze odmítnout názor, že se Remarque od Jüngera stylisticky leccos naučil. Což je

možné. Když ale v roce 1930 řada nacionálně socialistických publicistů odpověděla na Remarqueův román *Na západní frontě klid* sborníkem *Vom Sinn des Krieges* (O smyslu války), byl v něm jakožto výraz dobové nálady namířené proti Remarqueově prohlášení otištěn i výňatek z Jüngerovy poslední válečné knihy *Feuer und Blut* (Oheň a krev):

My, frontoví vojáci, začínáme hromadně překračovat třicítku. Jelikož jsme se z velké války nevrátili s liberalistickou frází, ale od základu proměnění, potřebovali jsme vykonat dlouhou a těžkou práci, abychom si ujasnili, co se vlastně stalo. Mohli bychom říci, že jsme se přiblížili k podstatě: ke konečnému dotvoření naší niterné Formy. A je naším právem a povinností obrátit tuto formu navenek a uskutečnit ji ve všech oblastech života! Tomuto uskutečnění, díky němuž si nový životní pocit vytvoří nový stát, se v příštích letech budeme muset věnovat plnou silou a odvahou ... podstata státu, k němuž nevede cesta přes kompromisy, se projeví jasně. Projeví se v lásce k vlasti, kamarádství, statečnosti a kázni, čili jinými slovy, stát musí být nacionální, sociální, obranyschopný a autoritativně členěný.

Ve své knize *Der Arbeiter* (Dělník) z roku 1932 pak nastínil podobu (formu) tohoto vojáckého společenství, které by poté, co smete buržoazně-kapitalistickou společnost, vytvořilo nový nacionální a socialistický stát.

Zatímco tedy Remarque smysl „nesmyslné války“ našel v uvědomění si nesamozřejmosti „normálního života“, Jünger její smysl spatřoval v zocelení a revolucionizování vybraných vojáků, proměněných svou frontovou zkušeností v neburžoazní typ člověka. Jak platónsky píše v „Dělníkovi“: „Dějiny nevytvářejí formy, ale mění se změnou formy.“

Epilog

Když pak v následujícím roce vznikl hitlerovský nacionálně-socialistický stát, Jüngerovy a Remarqueovy cesty se dávno vzdálily i prostorově. Remarque odešel už v roce 1931 nejprve do Švýcarska a pak do USA a snažil se všemožně pomáhat ostatním emigrantům. Doma jeho knihy hořely na revolučních vatrách a v roce 1938 mu bylo odňato říšské občanství. Ernst Jünger hned zjara 1933 odmítl nabízenou funkci v říšském sněmu, v jehož zachování – spatřoval nedůslednost a poplatnost „národním demokraciím devatenáctého století“ a poté i v nově organizované spisovatelské komoře, načež byl perzekvován pro svou pro svou „nacionálně-bolševickou tendenci“ (tajná policie mu při prohlídce zabavila rukopisy). Opustil Berlín a uchýlil se na venkov. Zároveň však vycházely všechny jeho dřívější texty o válce, kterých si *Führer* velice cenil, zejména *In Stahlgewittern*, kterých se jen mezi roky 1939 až 1944 prodalo více exemplářů než za předcházejících dvacet let.

V srpnu 1939, kdy se Remarque na zaoceánském parníku plavil do Ameriky, byl tehdy pětáctiletý Jünger reaktivován a povýšen na kapitána. Ve svém deníku *Gärten und Strassen* (Zahrady a ulice) k tomu poznamenává: „Pokládám to za znamení, že na mě

Áres zatím nezanevřel.“ Účastnil se tažení na Francii a od června 1941 působil v dobyté Paříži jako štábní důstojník. V říjnu 1942 se účastnil inspekční cesty na ruskou frontu (Kavkaz), odkud se vrátil do Paříže v lednu 1943. Do srpna 1944, kdy byl z armády propuštěn jako „vojenské služby nehoden“ pro styky s aristokratickými důstojníky, tak či onak spjatými s červencovým pumovým atentátem na *Führera*, jenž si hrozící zánik nacionálně-socialistického řádu ztotožnil se „soumrakem bohů“, se tu seznámil či sblížil s mnoha předními francouzskými spisovateli a umělci (Cocteau, Drieu, Morand, Montherlant, Céline, Bonnard, Braque, Picasso atd.).

Po válce se Remarque stal Američanem a do své smrti v roce 1970 psal ve smyslu svých pacifistických postojů. V obrovské konkurenci nejružnějších poválečných mírových aktivistů a protestních hnutí však jeho literární ohlas slábl. Ernst Jünger v roce 1946 dostal zákaz publikovat (byl zrušen o tři roky později), a protože se zpěchoval vyplňovat denacifikační a jiné formuláře okupační správy, ocitl se v krajní nouzi, z níž mu pomohl až šlechtic, jenž mu na svém panství u obce Wilflingen přenechal k žití budovu fořtovny. Po dvou porážkách německých zbraní se bývalý voják rozhodl, že na sebe již nenechá působit dějiny a postaví se co nejdůsledněji mimo ně, aby se nemusel hrbit – stal se tak jedním z nemnoha „mužů proti času“, avšak jeho kultivovaný osamělý hlas zněl z této izolace stále silněji. V roce 1982 mu v chrámu sv. Pavla ve Frankfurtu nad Mohanem udělili Goethovu cenu za literaturu...

Pozn. Dělského: Náš příspěvek „Otázka po smyslu války“ se zakládá na stati Heinze Ludwiga Arnolda pro *Schweizer Monatshefte*, roč. 78/79, č. 12/1, str. 39–44, kterou pro revue *Střední Evropa* 101/2000, str. 112–119 přeložil Zdeněk Dan. Arnold se studiu a výkladu osobnosti a díla Ernsta Jüngera věnoval od poloviny šedesátých let a svá zjištění shrnul do publikace *Krieger, Waldgänger, Anarch. Versuch über Ernst Jünger* (Válečník, lesní chodec, anarcha. Esej o Ernstu Jüngerovi). Obdobně jako u *Jüngerova nekrologu* z pera Erazima Koháka, také Arnoldovu stať jsme pro naši potřebu značně zkrátili, místy upravili, ba doplnili a takříkajíc „zneosobnili“. Přesto si alespoň zde, v poznámce, neodpustíme jako doušku uvést závěrečnou autorovu osobní vzpomínku, lépe řečeno: myšlenkový zkrat, neboť osvětluje pozici, z níž k předmětu svého zkoumání přistupoval: „

Když jsem byl nedávno v Praze, vyprávěl mi František Černý, že navrhl vedoucí tamního Goethe institutu, aby se v Praze při příležitosti Remarqueova stého výročí narození uspořádala vzpomínková akce. Vedoucí na to odpověděla: „Ach, Remarque, ten je přece dávno passé a ostatně je to pouze triviální spisovatel.“ Naproti tomu Ernstu Jüngerovi, který byl o tři roky starší než Remarque, přijeli k jeho stoletému jubileu, které ještě zažil, do jeho vsi pográtulovat spolkový prezident, spolkový kancléř a předseda zemské vlády a uspořádali na jeho počest hostinu – tomu Jüngerovi, který je oceňován především jako vynikající stylista. Remarque je dnes považován za triviálního spisovatele a Ernst Jünger za skvělého stylistu? Než čistě literární je zajímavější historický komplex, který se s oběma autory spojuje, a cesty, po kterých oba prošli německými dějinami. Jednoho z nich, Ernsta Jüngera, zavedla jeho cesta do bonnského Domu dějin Spolkové republiky Německo, kde je vystaveno mnoho exponátů dokumentujících jeho činnost a kde

se jméno Remarque ani neuvádí...

Za těch víc jak dvacet let se hodně změnilo, nicméně připomíná to povzdech, s jakým i dnes starí humanitáři provázejí konstatování, že sebrané spisy prezidentů Masaryka a Beneše (o jejich někdejších „hradních robotech“ nemluvě) jsou „neviditelnou rukou“ antikvárního trhu vykazovány v podstatě do stoupy, kdežto knihy jejich světonázorových protivníků, např. **Lva Borského** (*Vůdcové lidstva a jeho svůdci. Základy biopolitiky*, 1935), dosahují – jsou-li vůbec k mání – cen vpravdě nekřesťanských. Má to snad být pro ty druhé svého druhu malé vítězství: zadostiučinění po letech? Anebo jsou tu vítězi zas jen ti „nekřesťanští antikváři“? My si říkáme: „Každému jeho bojiště.“